

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтіарова Т. Міфологема міста у поетичному доробку М. Вінграновського та Б.-І.Антонича // Філологічні трактати. 2013. Т.5. №1. С. 21-27.
2. Вихор І. Дискурс міста в українській поезії кінця ХІХ – першої половини ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 “Теорія літератури”. ТИПУ ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2011. 20с
3. Кузьма О. Поетична урбаністика С. Черкасенка (цикл «Діти міста») // Волинь філологічна: текст і контекст. 2015. Вип. 19. С. 102-110.
4. Керлот Х. Словарь символов. М., 1994. 648с.
5. Мошноріз М. Міфологема ночі в поезії С. Черкасенка // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. Одеса, 2015. № 19. Том 2. С. 36 – 39.
6. Мошноріз М. Міфологема води в поезії С. Черкасенка // Вісник Донецького національного університету. Серія Б: Гуманітарні науки. Вінниця: ДонНУ, 2015. №1 – 2. С. 172 – 177.
7. Мифологический словарь / Мелетинский Е. М., Аверинцев С. С., Иванов В. В. и др.; Под ред. Е. М. Мелетинского. М.: Сов. энциклопедия, 1991. 736 с.
8. Павличко С. Теорія літератури / Павличко Соломія; Передм. Марії Зубрицької. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 679с.
9. Ломакіна І. Міфологема міста у романах Джеймса Джойса «Уліс» та Дона Деліло «Космополіс» // Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови. 2012. Вип. 20(1). С. 233-237.
10. Топоров В. Текст города-девы и города-блудницы в мифологическом аспекте // Исследования по структуре текста. М., 1987. С. 121-132.
11. Фоменко В. Місто і література: українська візія. Луганськ : Знання, 2007. 312 с.
12. Франк-Каменецкий И. Женщина-город в библейской эсхатологии // Колесница Иеговы. Труды по библейской мифологии. М., Лабиринт, 2004. 236 с.
13. Черкасенко С. Твори: в 2 т. К.: Дніпро, 1991. Т. 1: Поезія. Драматичні твори / Упоряд., приміт. та передмова О. Мишанич. 2001. 891с.

Moshnoriz M. Literary urbanistics S. Cherkasenko`s lyric poetry (mythopoetic aspects).

One of the topical problems of modern Ukrainian literary criticism is the interaction of writing with a myth. In particular, the attention of researchers in this aspect attracts, first of all, the area of the author`s world model, as mythopoetic. The research of Spiridon Cherkasenko`s lyrics requires considerable attention, since his work occupies a special place in the Ukrainian literary process. The lyrical poetry of the writer is a vivid example of a new type of poetry, in which the elements of modernism and mythopoetic are interconnected. Modern studies of S. Cherkasenko`s creation are represented by a considerable number of works of literary and folklore school. Urban problems in the poet`s creation were decoded only partly and the mythopoetic aspects of literary urbanism in general have not been studied. Therefore the purpose of the article is to interpret the city`s mythopoetic in the poetic creation of S. Cherkasenko, to identify and characterize in the writer`s poetry the hypostasis of the city-whore. In particular, the mythologam of the city is considered on the example of the cycles «Children of the city», «Smiling city», «City». In this work features of the embodiment and functioning of the city mythologam in the artistic world S. Cherkasenko, ways of its author`s transformation are researched. In the urban poetry of S. Cherkasenko mythologam of the city is a symbol of chaos which caused by people. The author considers the mythologam of city as a demonic world, which represents all human sins. This world is hostile to man, a world of chaos that drags people, changes them spiritually and physically. The city mythospace is divided conditionally into the inner and outer parts of the city. All events in the city are night and night - time is uncertain, clear lines erased in it, colors disappear, everything becomes not the same as in the day, unknowable and hostile. The inner part of the city is illuminated by lanterns at night, and the outer part is in the dark. The lyrical hero as if from the top of these horrible pictures of life in the city. The author compares the city with a cemetery, which consists of collective casting coffins, which symbolizing hopelessness, despondency in the life of urbanists.

Key words: Ukrainian literary, Spiridon Cherkasenko, modernism, symbol, poetics, myth, mythopoetic, mythologam, urbanism, mythopoetic aspects.

УДК 821.161.(Хоткевич Г.)

Ніна Осмак

**МІФОЛОГЕМА ВОГНЮ (ЖИВА ВАТРА) В ПОВІСТІ
ГНАТА ХОТКЕВИЧА «КАМІННА ДУША»**

У статті з позиції семіотики здійснено літературознавчий аналіз повісті Г. Хоткевича «Камінна душа». Досліджено семантичне наповнення ключової міфологеми твору – вогню (живої ватри), яка виступає моделлю очищення людини через покаяння героїв (Марусі, Дмитра, Юріштана). Зроблено висновок про багатоплановість змісту міфологеми: передусім вона слугує виявом традицій та вірування місцевого населення (гуцулів) із їхнім містичним ставленням до неї, по-друге, враховано додатковий аспект символіки вогню, його архетип як засіб розкриття характеру героїв (Маруся), із актуалізацією метафоричної семантики цього поняття: вогонь – життя, вогонь – пристрасть та гріх, вогонь – переродження.

Ключові слова: семіотика, міфологема, повість, вогонь, архетип, символіка.

Літературний доробок Г. Хоткевича відзначається солідною кількістю творів на гуцульську тематику, при тому, що сам автор не був дитиною гір, адже народився та зростав на Слобожанщині. Доля закинула митця до Західної України 1906 р., а Гуцульщина вразила

своєю самобутньою культурою та національним колоритом. Г. Хоткевич захопився збиранням усної народної творчості, балад, коломийок, легенд та переказів про опришків, у яких вбачав природний порив до волі. Вагомим джерелом для створення опришківського циклу стала п'ятитомна фольклорно-етнографічна праця В. Шухевича «Гуцульщина» (1899-1908 pp.).

Одним із найвідоміших творів письменника про Гуцульщину є «Камінна душа», яка достовірно змальовує життя автохтонного населення, їх побут та обряди. Ця повість ставала неодноразово об'єктом літературознавчого дослідження: її вивчали П. Арсенич, Т. Бикова, А. Болабольшенко, О. Лаврик, Я. Партала, І. Пелипейко, І. Приходько, Ф. Погребенник, В. Стеф'юк, В. Шевчук та інші. Однак з позиції семіотики художній аналіз твору не здійснювався, зокрема не характеризувалися особливості дохристиянських вірувань гуцулів у творі.

Мета статті: здійснити літературознавчий аналіз повісті Г. Хоткевича «Камінна душа» з позиції семіотики, дослідити семантичне наповнення ключової міфологеми твору – вогонь (жива ватра), зважаючи на особливості дохристиянських вірувань гуцулів у творі.

Художнє змалювання життя гуцулів в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття займає особливе місце. Презентували тему Гуцульщини твори Х. Алчевської, М. Атаманюка, В. Гжицького, М. Козоріса, М. Коцюбинського, А. Крушельницького, Олександра Олеся, І. Франка, Марка Черемшини та ін. Знайомий фольклорист і літератор В. Гнатюк порадив і Г. Хоткевичу поїхати влітку до гуцульської Криворівні, щоб підживитися особливими враженнями від гір та життя горян. Згодом у спогадах письменник підтверджував: «Як роззявив я рота від здивування, прибувши до Гуцульщини, то так і ходив шість літ». Тут мав нагоду познайомитися з багатьма відомими українцями, які перебували там на відпочинку (І. Франко, М. Коцюбинський, І. Труш, О. Маковей та ін.), які допомагали йому ретельно вивчати Карпати. Письменник спостеріг близькість гуцулів до природи, гармонію почуттів, натхненну природою поетичну уяву. Етнографічні замальовки у творах Г. Хоткевича є своєрідним психологічним тлом для умотивування поведінки персонажів.

Повість «Камінна душа» достовірно змальовує життя гуцулів, їх побут та обряди. «Ідейно-естетичний підхід митця до зображення Гуцульщини базувався, головним чином, на осмисленні архаїчного світовідчуття верховинців, язичницьку культуру яких обумовлюють елементи міфомислення» [2, с. 4]. Автор повісті образно синтезує відфольклорні та міфологічні мотиви, пропонуючи дифузю язичницького та християнського сприйняття світу горянами. Тож особливо виразним та семантично містким у творі є образ вогню. Маємо розлогі картини відзначення гуцулами свята Юрія та виходу пастухів у гори, що є не просто реалістично достовірним етнографічним матеріалом, а моделлю очищення людини через покаяння героїв (Марусі, Дмитра, Юріштана) з ключовою міфологемою живої ватри.

У світовій міфології образ вогню є одним із центральних, а його вшанування похідне від визнання його божественної очищувальної сили. В українській міфології вогонь та вода є початками творення світу. Проте походження вогню народ пов'язував із пекельними місцями, зокрема християнські легенди оповідають про те, як Архангел Гавриїл за розпорядженням Бога розпик кінець залізної палиці у вогнищі чорта, кинувся тікати, а випущена палиця впала і вдарилася об камінь, викресавши іскри. Так люди й дізналися про те, як видобувати вогонь. Ця амбівалентність міфологеми вогню придалася авторові для передачі динаміки розвитку особистості героїв, зокрема Марусі. Т. Матвеева веде мову про наявність у динаміці розвитку її «я» зовнішнього та внутрішнього конфлікту, «перипетії яких оприявнюють простір страждання людини, що, прагнучи вийти за межі нав'язного їй простору (одруження з о. Василем), потрапляє у ще тісніший простір, прийнявши за далечинь перспективну мізерію людської самореалізації через знищення собі подібних (лінія Маруся – Дмитро)» [3, с. 84]. Живописні картини стихії вогню вперше бачимо у творі саме очима Марусі, яка, не знаючи особливостей обряду, лякається полум'я, а свекруха, заспокоюючи, пояснює: «Та то палять гуцули ватри глогові – від того маржині, кажуть, добре» [5, с. 88]. У сприйнятті героїні поява цього вогню асоційована з приходом весни, а відтак – із чуттєвим

пробудженням та очікуванням змін паралельно з природою. Він сприймається нею ляхно («Пожежа десь! Горить!»), містично («Як у казці ... – прошепотіла Маруся», захопливо («Як то красиво!»)).

Вогонь класифікують на небесний, земний (асоційовані з родючістю) та підземний (становить загрозу для людини). «Фізичні властивості вогню нагадували періоди розвитку людини, її життя: народження; досягнення найвищого розквіту; сили; поступове згасання; нарешті – смерть» [1, с. 70]. Для головної героїні вогонь є символом віри в краще майбуття, у позитивні зміни, своєрідним народженням до справжнього життя: «Марусю обхоплювала урочистість хвилі, солодка близькість до таємного ритуалу; здавалося, що може вірити і вірить, як ці гуцули» [5, с. 89]. Проте вона іще не підозрює, що обернеться у майбутньому це справжньою трагедією, таким собі згасанням, яке символічно віщує читачу згасання вогню, прочуваючи майбутню трагедію: «Спалахнувши високо, мов одразу пожерши, вогонь почав поволі пригасати; десь в однім місці, на сухій гіллячці зможеться, лизне жвавіше – а потім жовкне, золотіє, поникає» [5, с. 90]. Таку знаковість можна вважати віщою у контексті витлумачення гуцулами усього обряду: «Все в першу весінню цю ніч мало значіння, було насичене чарівною силою віщування... Все говорило, все давало знаки, все ворожило – треба лиш було розуміти цю мову» [5, с. 92].

Відчуваючи інтуїтивно майбутні зміни, Маруся не розуміла, що це скоріше чуттєве пробудження, тотожне пробудженню природи. Античний мислитель Геракліт Ефеський (VI - V ст. до н. е.) вважав вогонь першопочатком світу, у якому все народжується і зникає, а сам космос є вічним вогнем. Нині думки дослідників розходяться: одні схильні вважати вогонь у Геракліта містичною метафорою, за допомогою якої він намагався охарактеризувати інтелектуальну діяльність людини, натомість інші говорять про матеріалістичне розуміння ним вогняної стихії. Ранньовізантійська аскетична література подає образ палаючого вогню як гріха, пристрасті. Зважаючи на природність життя гуцулів, які бачили весну як відродження вітаїстичних сил, можна вважати вогонь також метафорою неусвідомленої, очікуваної пристрасті героїні: «Прийшов Юрій – і розрішив. Сказав: «Плодіться і розмножуйтеся, і наповняйте землю, радуючися», – і жажда життя, жажда любові, жажда єднання розлилася в повітрі» [5, с. 93].

Слов'яни-язичники обожествили силу вогню в образі Сварога, який викував світ. Вогонь був пов'язаний із сонцем, виступаючи небесним посланцем. Космологія українців подає його матерію чоловічої статі, що з богинею Даною (вічно юна богиня води, дружина Вогню-Світла) породила Любов, Землю, Світ. У житті гуцулів вогонь присутній у вигляді ватри пастухів. Слово «ватра» має індоевропейське походження, а його етимологію виводять з імені давньоіранського бога сонця та вогню – Atar. Це відкритий вогонь, який добувають тертям деревини. Пастухи швидко обертали скалуш (шматок сухого дерева з частинками труту в загострених кінцях) між двома кілками, вбитими в землю. Цей вогонь, а також взятий від дерева, що зайнялося від блискавки, називали «живим». Його використовують карпатські вівчарі: запалюють на Юрія або в Чистий четвер, а гасять на покрову. Згасання його раніше віщувало біду [4, с. 281]. Ватра присутня у віруваннях гуцулів та демонструє спорідненість із давнім культом вогню. Звідси звичай палити ватру біля оселі напередодні великого свята: «У Димянчуків саме запалювали ватру, Штефан приніс давини з-під маржини, підкладав під гліг, а жінка тримала скіпку з вогнем» [5, с. 86]. Автор також зумів передати віру в те, що вогонь має очищувальну силу та здатен забезпечити плодючість худоби: «Штефан з Аницею шепотіли: – Аби тільки було маржини, кілько має бути попелу з цього курища ... або жедні уроки маржинки нашої не ловили си, ек сего глогу нічого си не ловит... І їх голоси сплітали з димом, іскрами приоздоблювалися і летіли високо-високо, в чорне небо, до старого гуцульського бога» [5, с. 89].

Ще одна іпостась вогню – піч, домашнє вогнище, що було сімейним вівтарем. Вогонь змінював страву, робив її придатною до вжитку, смачною. У «Камінній душі» описано обряд підготовки до Юрія, коли під час готування їжі на святвечір із 12 страв господиня брала по ложці та пекла з того книшик, який мав лежати до Юрія.

Натрапляємо також на опис вогнища-ватри, яка інтимізує оповідь ватага Юрчика, створює довірливу, теплу атмосферу затишку: «Величезний оберемок галуззя кинув черговий опришок до ватри. На секунду притьмився вогонь, а потім спалахнув, мов триста дзвонів одразу загуло, і далеко-далеко освітив пустиню, встромляючи мечі в темну діброву, лякаючи настороженого звіра» [5, с. 222]. Зрештою саме загасла ватра в бурдеї Юрчика згодом є символом порятунку для Марусі-втікачки, сигналізуючи про людське обійстя. Самого обряду розпалювання ватри ватагами у творі немає, ми лише знаємо, що Юрчик був гарним ватагом. Натомість у М. Коцюбинського, який також черпав натхнення з гір, вивчав місцеві традиції та особисто зазнався з Г. Хоткевичем, у його творі «Тіні забутих предків» маємо детальний опис священнодійства розведення ватри біля худоби на полонині.

Виявом небесного вогню є блискавка. У Г. Хоткевича сцена бурі та зливи з громом та блискавкою, в яку потрапила Маруся, залишена чекати на опришків, є перероджуючою, символізуючи разючі перетворення у свідомості героїні: «І знов смиснула ножем блискавиця, знов ударив грім над сусідньою горою. Огнений стовп піднявся на тім місця, де стояла суха, самітня ялиця» [5, с. 202]. Зміна ходу думок та мотивації існування Марусі була спричинена також усвідомленням нового життя, що зародилося в ній: «Так. От тепер уже цілком ясно, що треба не тільки жити, а й щось робити» [5, с. 203].

Висновки. Міфопоетична образність вогню та живої ватри у повісті Г. Хоткевича «Камінна душа» є багатоплановою. З одного боку, автор як дослідник-фольклорист, для якого новими (як і для його героїні Марусі) були традиції та вірування місцевого населення, зумів відтворити обрядодії зі священною ватрою на свято Юрія, відтворивши трепетне, містичне до неї ставлення. Однак є й додатковий аспект символіки вогню – його архетип не нюансування як засіб розкриття характеру героїв, зокрема Марусі, із актуалізацією метафоричної семантики цього поняття: вогонь – життя, вогонь – пристрасть та гріх, вогонь – переродження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. 100 найвідоміших образів української міфології. К. : Орфей, 2002. № 745. Серія: Філологія. Вип. 49. 448 с.
2. Лаврик О. В. Проблема національного характеру у творчості Гната Хоткевича автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 10.01.01 – українська література. Харків: Б. в., 2004. 19 с.
3. Матвеева Т. С. Художній простір роману Г. Хоткевича «Камінна душа» // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2006. № 745. Серія: Філологія. Вип. 49. С. 83-89.
4. Мусіхіна Л. Марія українців устами очевидця. К.: ТОВ «Гамазин», 2012. 400 с.
5. Хоткевич Г. М. Авірон; Камінна душа: Повісті. Харків: Фоліо, 2009. 380 с.

Osmak Nina. *Mythology of fire (living vatra) in the story of Hnat Khotkevich «Stone soul».*

The literary work of G. Khotkevych is noted by a large number of works on the Hutsul subjects. Hutsulshchyna struck it with its original culture and national color. Mr. Khotkevich was enthusiastic about gathering oral folk art, ballads, columyuses, legends and legends about the land. One of the most famous works of the writer about Hutsulshchyna is «Stone soul», which faithfully depicts the life of the autochthonous population, their life and customs.

Purpose – to carry out the literary analysis of the novel by G. Hotkevich «Stone soul» from the position of semiotics.

In the article, from the position of semiotics, a literary analysis of the story of Hnat Khotkevich «Stone soul» was carried out. The ancient thinker Heraclitus of Ephesus considered the fire to be the firstborn of the world in which everything is born and disappears, and the space itself is eternal fire. At the moment, the views of the researchers are divergent: some tend to consider the fire of Heraclitus a mystical metaphor, with which he tried to characterize the intellectual activity of man, while others are talking about the materialist understanding of fire elements. Early Byzantine ascetic literature presents the image of a burning fire as a sin, passion. In view of the naturalness of the life of the Hutsuls, who saw the spring as a rebirth of the vitaisic forces, one can regard the fire as a metaphor for the unconscious, anticipated passion of the heroine.

Slavs of the pagans adored the power of fire in the image of Svarog, who rebuked the world. The fire was tied to the sun, serving as the heavenly messenger. The cosmology of the Ukrainians gives him the matter of the male, which, with the goddess Dana (forever young goddess of water, the wife of the Light), gave birth to Love, the Earth, the World. In the life of Hutsul fire is present in the form of wool shepherds. The word «Vatra» has an Indo-European origin, and its etymology is derived from the name of the ancient Iranian sun god and fire – Atar.

The semantic content of the key myths of the work – fire (live vatra). She serves as a model of human cleansing through the repentance of the heroes (Marusy, Dmitry, Yurishtan).

The conclusion is drawn on the versatility of the content of the myths: first of all, it serves as a manifestation of the traditions and beliefs of the local population (Hutsuls) with their mystical attitude to it, and secondly, the additional aspect of the symbolism of fire, its archetype as a means of revealing the character of the heroes (Marusya), with the actualization of the metaphorical the semantics of this concept: fire is life, fire is passion and sin, fire is rebirth.

Keywords: semiotics, mythology, Hutsulshchyna, story, fire, archetype, symbolism, mythology, poetics, motive, literary criticism.